

KAI VILNIAUS UNIVERSITETAS BUVO UŽDARYTAS: VILNIAUS UNIVERSITETO GEOLOGINIAI RINKINIAI VILNIAUS SENIENŲ MUZIEJUJE

Eugenija Rudnickaitė

Vilniaus universitetas, Lietuva

El. paštas: *eugenija.rudnickaite@gf.vu.lt*

Įvadas

Vilniaus universiteto Geologijos muziejuje sukaupta moksliniu požiūriu unikali medžiaga niekada nebuvo uždaryta nuo visuomenės. Šie išteklių puikiausiai tinka edukacijai, geomokslinio pažinimo skleidimui, neformaliai gamtamoksliniam ugdymui (Rudnickaitė, 2003, 2007; 2012; ir kt.).

Anot V. Lamanausko (2010), „...svarbu suprasti, kad vidurinis bendrasis lavinimas yra vienintelis etapas, kuriame visa jaunoji karta turi galimybę įgyti fundamentalų sisteminių gamtamokslinį-technologinį išsilavinimą. Šiame etape įgytas gamtamokslinis-technologinis išsilavinimas daugeliui bus vienintelė pažinties su šia sritimi forma, nes ateityje jie neturės tokios galimybės dėl daugelio priežasčių. Įvertinus švietimo sistemoje įvykusius ir prognozuojamus pakitimus, būtina akcentuoti, jog švietimo sistemos struktūroje gamtamoksliniam-technologiniam išsilavinimui skiriamas vis dar nepakankamas dėmesys...“ Tad ar pilnai išnaudojame neformaliai gamtamoksliniam ugdymui tinkamus mokslinius rinkinius?.. O kaip tokius rinkinius visuomenės švietimui naudojo tada, kada Lietuvos teritorijoje neliko jokios aukštosios mokyklos?

Vilniaus universiteto geologiniai rinkiniai

Kai rašoma apie Vilniaus universiteto geologinius ir mineraloginius rinkinius, neišvengiamai, nors dažnai tik fragmentiškai, minimas ir Vilniaus senienų muziejus (toliau – VSM) bei prie Vilniaus viešosios bibliotekos veikęs Gamtos istorijos muziejus (toliau – GIM prie VVB) (Далинкиявичюс, 1955; Рудницкайте, 1981; Keršytė, 2003; Rudnickaitė, 2003; 2012). Tad „keliaudami“ paskui Vilniaus 1-osios berniukų gimnazijos gamtos mokslų mokytoją, Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos (toliau – VLAK) narį bendradarbį Kajetoną Tamulevičių (Kajetan Tamulewicz, 1828–1870) (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012), pasitelkę Imperatoriškojo Vilniaus universiteto, o vėliau Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademijos adjunkto Ignacijaus (*vel* Ignoto) Jakovickio (Ignacy Jakowicki, 1794–1847) ir pedagogo, GIM prie VVB darbuotojo Aleksandro Devliaševskio (Александр Лаврентьевич Девляшевский, ?–по 1905) katalogus (Яковицкий, 1836; Девляшевский, 1905), kitus mums žinomus šaltinius, VSM ir GIM prie VVB traktuosime kaip senųjų Vilniaus universiteto mineraloginių ir geologinių kolekcijų dalies tarpines „persėdimo stotis“.

Šioje „kelionėje“ mums talkins nedidelis eksponatų rinkinys – profesoriaus Juozo Paškevičiaus ir šio straipsnio autorės 1986 m. gegužės 23 d. iš Odesos valstybinio I. Mečnikovo universiteto į Vilniaus universiteto Geologijos ir mineralogijos muziejų (toliau – VU GMM) pargabenta maža didžiulių išvežtųjų rinkinių dalis (Rudnickaitė, 2003; 2012). Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejaus iškilmėse dalyvavęs tuometis Odesos valstybinio I. Mečnikovo universiteto prorektorius, garsus Ukrainos geologas Igoris Zelinskis (Игорь Петрович Зелинский, 1933–2002) atkreipė dėmesį į faktą apie kažkada iš Vilniaus universiteto išvežtas vertingas mineralų kolekcijas. Po kurio laiko odesiečiai savo universiteto Mineralogijos muziejuje atliko inventorizaciją ir fonduose rado eksponatus, kurių senosiose etiketėse buvo nurodytas Vilniaus universiteto vardas. Kruopščiai atrinkę pavyzdžius su tokiomis etiketėmis, nusprendė visa tai grąžinti teisėtiems savininkams. Pasak ukrainiečių mokslininkų, kolekcija 1844 m. pateko į Rišeljė licėjų Odesoje, o 1865 m. kartu su minėtos mokyklos mineralogine kolekcija buvo perduota Novorosijsko (dabar – Odesos) universiteto Mineralogijos muziejui. Tačiau pirminę kolekcijos priklausomybę nustatyti sunku, nes jai keliaujant iš muziejaus į muziejų ji dingsta: Novorosijsko universiteto etiketėje dar matome nuorodą „Vilniaus kolekcija“ (*Виленская коллекция*), o Odesos universiteto – jos jau nėra, nurodytas tik senasis inventorinis numeris (Rudnickaitė, 2003; 2012).

Visa tai pateikiu kaip pavyzdį, koks sudėtingas senųjų mineralų kolekcijų likimas; kolekcijų, kurios buvo vienos turtingiausių Europoje. Štai 1827 m. Vilniaus universitete buvo apie 20 800 vnt. mineralų, o dubletų rinkinys, skirtas universitetui priklausiusioms gimnazijoms, – dar apie 14 000 pavyzdžių (Wójcik, 1972; Garbowska, 1993; Grigelis, 2003; Paškevičius, 2003; Rudnickaitė, 2003; 2012). 1832 m. uždarius Vilniaus universitetą, geologines ir mineralogines kolekcijas paveldėjo Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademija, kurioje, kaip minėta, mineralogiją dėstė I. Jakovickis (Gaigalas, 2004). Didžioji šioje aukštojoje mokykloje sukauptų mineraloginių rinkinių dalis jau po 1836 m. buvo išvežta į Šv. Vladimiro universitetą Kijeve. 1842 m. uždarius ir šią aukštąją mokyklą, mineraloginės, petrografinės ir paleontologinės kolekcijos buvo išdalytos ne tik Kijevo, bet ir Odesos, Kazanės, Dorpato aukštosioms mokykloms bei Vilniaus gimnazijoms (Далинтявичюс, 1955). Vis dėlto pamėginsime identifikuoti VSM, o vėliau – ir GIM prie VVB saugotus senųjų Vilniaus universiteto Mineralogijos katedros ir kabineto rinkinių eksponatus, t. y. nustatyti tai, kas iš Vilniaus nebuvo išgabenta.

Daugiausia medžiagos šiai rekonstrukcijai duoda mūsų dienas pasiekę VLAK protokolai, minėtieji katalogai ir populiarusis VLAK tikrojo nario Adomo Honorijaus Kirkoro (Adam Honory Kirkor, 1818–1886) vadovas po Vilnių, kuriame K. Tamulevičius parašė skyrių apie VSM Mineralogijos kabinetą (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012).

Mineralų kolekcija VSM tarpsniu

Pirmą žinią apie VSM gamtos kolekcijas randame 1856 m. birželio 11 d. VLAK posėdžio protokole:

[...] pirmininkas grafas Eustachijus Tiškevičius, pateikęs Lietuvos senienų muziejaus praėjusio pusmečio veiklos ataskaitą, supažindino susirinkusius narius su grafo Rainoldo Tyzenhauzo dovana. Pastarasis savo velionio tėvo grafo Konstantino Tyzenhauzo moksliniais principais sudarytą gausų ornitologijos kabinetą padovanojo muziejaus labui, **taip pat paskyrė pinigų sumą gamtos istorijos kabinetams įrengti** [paryškinta mano. – E. R.]. Ponas Vilniaus švietimo apygardos valdytojas tam, kad šios sujungtos kolekcijos būtų deramai patalpintos, pavedė muziejaus žinion perduoti viršutinę salę (Vilniaus archeologijos..., 2012).

Viršutinė salė, kur įsikūrė biblioteka, muziejus ir ornitologijos kabinetas, buvo atidaryta 1857 m. vasario 11 d. (Sliwina [Kirkor], 1859; Kirkor, 2012), tačiau mineralų kolekcija ten dar nebuvo eksponuojama – buvusio universiteto Mineralogijos kabineto likučius Vilniaus švietimo apygardos inspektorius Hugo Trautfeteris (Гро Эрнестович Траутфеттер, 1812–по 1866) E. Tiškevičiui perdavė tų pačių metų spalio 7 dieną (Griškaitė R., rankraštis). Kada trečiojo aukšto salėje pradėta eksponuoti ir mineralų kolekcija, sunku tiksliai pasakyti, tačiau žinoma, kad 1858 m. sausio 11 d. per metinį VLAK posėdį komisijos nariai apžiūrėjo ir šią naujai įrengtą patalpą, kurioje buvo saugoma daugiau nei 10 000 buvusio universiteto Mineralogijos kabineto egzempliorių (Vilniaus archeologijos..., 2012). K. Tamulevičius rašo:

Trečiame aukšte įrengtas Mineralogijos kabinetas. Rinkinys pirmiausia sudarytas iš buvusio Vilniaus universiteto Mineralogijos kabineto likučių. Tatai ne visa jo kolekcija, joje yra apie 10 000 eksponatų. Uždarius universitetą, sukomplektuoti rinkiniai arba mineralų rinkinių dalys buvo išsiųstos į penkias vietas, o visa, kas liko, vos tilpo didelėje trečio aukšto salėje. Iš to galima įsivaizduoti viso buvusio kabineto, kurio nematėme, dydį (*z tąd wnosić możemy, cośmy nie widzieli calego gabinetu, o jego ogromie*) (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012).

Kaip rodo mūsų anksčiau pateikti faktai, rinkinio dydis tikrai buvo įspūdingas. Vaizdžiai kalbant, reikėtų viską dauginti mažiausiai iš dviejų (eksponatų dvigubai daugiau – dvi salės) – tai ir būtų tas „buvęs kabinetas“. Toliau K. Tamulevičius rašo:

Iš antro aukšto puikiais įvijais laiptais pakylame į Mineralogijos kabinetą. Pirmoje iš kairės pusės spintoje yra karvelio kiaušinio dydžio sunkiųjų, arba Sibiro, topazų, tokio pat dydžio dvylikabriaunio rombo pavidalo netauriųjų granatų, tauriųjų piroopų, gana didelė pintinėle berilų (jų tikrasis brolis, jei yra grynas [t. y. skaidrus. – E. R.] ir gražios žalios spalvos, vadinamas smaragdu ir labai vertinamas). Čia yra ir ametistų, paprasto titnago giminaičių ir net su juo suaugusių mineralų – patricijai nesigėdija savo brolių plebėjų ir dažniausiai jie randami kartu; nors plebėjai nepasižymi nei spalvų žaismu, nei skaidrumu, bet dėl panašios cheminės sudėties ir kietumo priskirtini vienai giminei (toji pati medžiaga, tik išorė neišvaizdi). Yra ametistų ir tokių, kokius juos gamta sukūrė – apvali titnago masės kiaurymė [iš tiesų tai lavoje susiformavusi žeoda. – E. R.] pripildyta smulkių blyškiai violetinės spalvos ametistų kristalų. (1 pav.)[...] Antroje spintoje matome puikių kalnų kristalo [t. y. skaidri kvarco atmaina – kalnų krištolas. – E. R.] pavyzdžių. [...] Toje pačioje spintoje dar laikoma daug gražių chalcedonų, hematitų, agatų, o kitoje –

gausysis įvairiausių agatų rinkinys, taurių ir paprastųjų opalų, yra ir hidrofanas, arba pasaulio akis (*oculus mundi*), – atmaina opalo [...] (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012).

1 pav. Ametisto drūza žeodoje (Kęstučio Stoškaus nuotr.)

Apie tokį eksponatą, 1805 m. kartu su kitais vertingais mineralais grafo Mykolo Valickio (Michał Walicki, 1745–1826) dovanotą Vilniaus universitetui, buvo rašyta (Rudnickaitė, Žalūdienė, 2003). Taigi, galime daryti prielaidą, kad tai tas pats eksponatas, juolab kad A. Devliaševskis 1905 m. kataloge nurodo, kad šis hidrofanas, kaip ir tas, kurį dovanavo M. Valickis, kildinamas iš Sibiro (Девляшевский, 1905).

K. Tamulevičius vaizdingu aprašymu kviečia toliau apžiūrėti ekspoziciją:

Eikime prie kitos spintos. Čia rasime baltmolio iš įvairių vietovių, puodžių molio, skalūnų, žėručio, bazalto, Vezuvijaus lavos [...]. Šioje pusėje esančiose galinėse spintose matome tokius mineralus: [...] patį minkščiausių mineralų talką, asbestą, arba kalnų linus, dar kitaip vadinamą amianitu, – pluoštinį mineralą, kartais susidariusį iš tokių plonų ir švelnių plaušelių, kad iš jų, pridėjus labai nedaug medvilnės, galima siūlus verpti; yra pirštinaitė, numegzta iš tokių siūlų [...] (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012).

Pirštinaitė iš asbesto minima ir 1905 m. kataloge – tai eksponatas Nr. 589 (Девляшевский, 1905). I. Jakovickio kataloge išvardytos net trys tokios pirštinės, kurias dovanavo kunigaikštis Mykolas Kleopas Oginskis (Michał Kleofas Ogiński, 1765–1833). Iš viso jų būta net šešių. Čia pat I. Jakovickio ranka atlikti išbraukimai liudija, kad Vilniuje liko dvi pirštinės, tarp jų ir dovanotoji kunigaikščio M. K. Oginskio (Nr. 735) Яковицкий, 1836). Pastaroji ir šiandien eksponuojama VU GMM (2 pav.).

2 pav. Pirštinaitė iš asbesto – eksponatas, atlaikęs istorinių kataklizmų išbandymą (Kęstučio Stoškaus nuotr.)

Vedami K. Tamulevičiaus „eikime į kitą pusę. Čia, pirmoje spintoje, šalia didžiųjų durų, vedančių laiptų link, galime pamatyti beveik skaidrios natūralios sieros, rusvos ir juodos akmens anglies, antracito, grafito [...] ir įvairiaspalvio gintaro“ (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012). Tarp šių gintaro gabalų jau turėjo būti ir Idalijos Sobanskytės-Platerienės (Idalia Adelaida z Sobańskich Broel-Plater, 1808–1891) dovanotas gintaro gabalas, iškastas Dubrovycios (kitaip Vorobino) dvare Voluinės gubernijoje, Rivnės apskrityje (Griškaitė, 2015). Šis eksponatas per GIM prie VVB (Девляшевский, 1905) (Nr. 962) taip pat pasiekė mūsų dienas ir dabar jį taip pat galima pamatyti VU GMM. O K. Tamulevičius toliau tęsia ekskursiją po VSM rinkinius:

[...] Antroje ir trečioje spintose – gryo aukso, cinoberio, gryo sidabro, argentito, vario grynuolių ir įvairių rūdų, t. y. iki 300 malachito pavyzdžių, mėlynojo akmenėlio, kuprito ir kitokių. [...] Toliau guli geležies rūdos: piritas, kartais sukeliantis džiugius šūksnius paprastų žmonių, kurie jį palaikydavo auksu, nes spindesiu ir spalva jis labai panašus į tauriausiąjį metalą. [...] Dar galima pamatyti magnetinį akmenį [mineralas magnetitas. – E. R.], hematitą iš Elbos salos [ir dabar yra VU GMM. – E. R.], o kitoje spintoje limonitą, geltoną ir raudoną ochrą, pelkių rūdą ir kitokias geležies rūdas. Toje pačioje ir kitose spintose net iki jėgimo į ornitologijos kabinetą išdėliota: švino blizgis [galenitas. – E. R.], [...] kasiteritas, cinkitas [...]. Toliau eksponuojama stibio blizgis [mineralas antimonitas. – E. R.], mangano, nikelio, kobalto, arseno, molibdeno, titano rūdos ir t. t. (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012).

Būta muziejuje ir uolienų:

[...] Mūsų Žemės plutą sudaro dviejų rūšių uolienos. Vienos yra aiškiai magminės, nes susideda iš kristalinių mineralų ir jose niekada nebūna jokių organinių liekanų [...]. Jos vadinamos kristalinėmis [...]. Kitos uolienos susidarė po vandeniu, jose yra augalų ir gyvūnų liekanų [fosilijų. – E. R.], ir jos vadinamos nuosėdinėmis. Retsykiais šios uolienos susidaro iš vieno mineralo, bet dažniausiai jos yra įvairiausių mineralų mišinys. Kambario

viduryje, pirmoje spintoje nuo įėjimo iš antro aukšto pusės, saugoma įvairių uolienuų pavyzdžių: granito, gneisų, dioritų, porfyrų, kai kurių suakmenėjimų [...]. Kitoje spintoje laikinai sukrauti mineralai, kol bus nuspręsta, kur juos dėti. Vitrinoje šalia durų yra įvairiausių vulkaninių uolienuų (Tamulewicz, 1859; Tamulevičius, 2012).

Nors, kaip teigia Nastazija Keršytė (2012), 1856–1865 m. VLAK kasmėnesiniuose susirinkimuose skaitytų jos narių pranešimų santykis pagal tematiką buvo 1/3 gamtotyринių ir 3/4 istorinių, gamtos mokslai VSM nebuvo ignoruojami. VLAK protokoluose fiksuotas ne vienas įvairių gamtamokslinių reikalų aptarimas ar tiesiog naujienų išklauskymas. Čia vertėtų priminti ir anksčiau aptartą aplinkybę, kad deramam gamtos kolekcijų eksponavimui muziejaus žinion buvo perduota viršutinė muziejaus salė. 1857 m. spalio 11 d. posėdyje E. Tiškevičius kalbėjo:

[...] Ypač svarbus mums yra Vyresnybės paliepimu viršutinės (trečios) salės su Mineralogijos kabinetu ir buvusio Vilniaus universiteto zoologijos ir ornitologijos kolekcijų likučių perdavimas komisijos žinion. Aš džiaugiuosi kartu su jumis šiuo pagausėjimu, kuris išplečia mūsų veiksmų ratą, kviečia mus naujai naudingai veiklai, galop tarnauja kaip šios įstaigos reikalingumo garantas vien todėl, kad mūsų darbų didėjimas ir savanoriškai prisiimti įsipareigojimai neapsunkina, bet daro mus laimingus (Vilniaus archeologijos..., 2012).

O štai 1857 m. gruodžio 11 d. posėdį VLAK pirmininkas atidarė tokiais žodžiais:

Gerbiamieji ponai! Per dvejus mūsų komisijos egzistavimo metus jos veiklos ratas, pradžioje apėmęs vien tik senienas, gerokai išsiplėtė dovanojant privatiems asmenims ir tarpininkaujant Švietimo apygardos vadovybei, praturtėjo gamtos mokslų objektų, ypač iš zoologijos ir mineralogijos srities.

Nuolat siekdama suteikti naudos šiam kraštui, tyrinėdama ne tik senienas, bet ir gamtos mokslus, pritaikyti naujus esminius atradimus praktikoje, mūsų mokslo draugija atkreipė ypatingą dėmesį į geologiją. Dėl to prašiau kai kurių mūsų narių, gyvenančių įvairiose mūsų krašto vietose, informuoti komisiją apie visus pastebėtus šios srities reiškinius. Tai davė netikėtų rezultatų, kurie galbūt pasirodys labai naudingi šiam kraštui. Žymus mūsų narys Teodoras Narbutas [t. y. VLAK tikrasis narys istorikas Teodoras Narbutas (Teodor Narbutt, 1784–1864). – E. R.] informavo komisiją, kad Lydos apskrityje, Nočios parapijoje, Starženiškių dvare, esančiame tarp Nočios ir Varėnos ir priklausančiame medicinos daktarui Juozapui Jundzilui [t. y. botanikui, floristui, profesorius Juozapui Jundzilui (Józef Jundziłł, 1794–1877). – E. R.]. 1856 m. kasant šulinį dideliame gylyje aptiktas panašios į durpes medžiagos klotas. Čia buvo ir savotiškas nemažas, p. Narbuto nuomone, suakmenėjusių žuvų sluoksnis. Kartu garbusis mūsų istorikas persiunčia mums dalį šios medžiagos ir vieną iš suakmenėjusių žuvelių pridėdamas, jog ši medžiaga buvo išdžiovinta, ja pakurta krosnis, todėl mano, kad ji būtų tinkama naudoti kurui, ypač tiesiant netoli šios vietos einantį geležinkelį.

Gauta medžiaga buvo perduota mūsų nariui Tamulevičiui ir vaistininkui Kuševičiui [t. y. Imperatoriškosios Vilniaus medicinos draugijos nariui, Vilniaus vaistininkui ir Birštono mineralinių vandenų tyrėjui Justinui Kuševičiui (Justyn Kuszewicz, ?–po 1857). – E. R.] cheminiams bandymams, jų pranešimus šiuo klausimu mes aptarsime.

Ką nors išsamiau išaiškinti vietoje nepavyko, tačiau esamomis aplinkybėmis šis faktas man atrodė labai svarbus, ir mums neužtenka tenkintis vien tik cheminiu išskaidymu, kuris nors ir nepatvirtina, kad tai degi medžiaga, tačiau tolesni tyrimai vietoje gal labiau paaiškintų, kokios naudos galėtų atnešti šis atradimas. Todėl manau, kad komisijai būtina apie tai pranešti ponams generalgubernatoriui [t. y. VLAK tikrajam nariui Vladimirui Nazimovui (Владимир Иванович Назимов, 1802–1874). – E. R.] ir apygardos globėjui [t. y. Vilniaus švietimo apygardos globėjui VLAK tikrajam nariui Jegorui Vrangeliui (Егор Петрович Врангель, 1803–1873. – E. R.)] pridėdamas minėtos medžiagos pavyzdžius ir prašant jų paramos artimiausiu metu tiksliai ištirti nurodytą vietovę.

Po to narys bendradarbis Tamulevičius perskaitė savo ir vaistininko Kuševičiaus šios medžiagos tyrimo rezultatus. Jie, beveik identiški, leidžia teigti, kad duotoji medžiaga: 1) nėra akmens anglis, o kažkokia tarpinė medžiaga tarp jos ir lignito; 2) gali būti naudojama kaip pusėtinai kokybės kuras ir 3) iš jos galima išgauti lengvai išsiskiriančias ir geros kokybės dujas (Vilniaus archeologijos..., 2012).

Ankstesniame posėdyje išrinktas VLAK nariu bendradarbiu Vladimiras Veselovskis (Владимир Иванович Веселовский, ?–po 1872) savo padėkos kalboje paminėjo kiekvienos šiuolaikinės mokslo draugijos uždavinius. Nurodęs mūsų epochai reikiamų priekaištų dėl jos itin praktinės krypties vienpusiškumą ir taręs keletą žodžių apie šiuolaikinių mokslo draugijų siekius susieti savo mokslinius troškimus su gyvenimu, V. Veselovskis perėjo prie tos vyraujančios moksle krypties, kuri istorijos mokslus susieja su gamtos mokslais, dėstymo ir baigė tokiais žodžiais:

Milne-Edwardsas savo laiške Amédée Thierry [turimi omenyje prancūzų gamtininkas, zoologas Henri Milne-Edwards (1800–1885) ir istorikas Amédée Thierry (1797–1873). – E. R.] nurodė glaudų ryšį, kuris turi būti tarp istorijos ir gamtos mokslų, ir atliko pirmą puikų bandymą šioje srityje. Pastaraisiais metais ši kryptis jau davė gražių vaisių. Šio muziejaus rinkiniuose apstulbina keista nevienarūšių daiktų dermė, žinoma, dėl atsitiktinių, tačiau iš esmės protingų priežasčių. Atsitiktinai, tačiau protingai čia gamtos mokslų daiktai susieti su dūlančiomis senosios Lietuvos liekanomis, su jos praeities paminklais. Ne veltui Archeologijos komisija priglaudė ir keletą gamtos tyrinėtojų. Mūsų epocha išmintingai iškėlė praeities ir gamtinės aplinkos žinias į savo protinių siekių viršūnę, sujungdama jas vienu organišku ryšiu [...] (Vilniaus archeologijos..., 2012).

Tokios nuostatos atspindi VLAK siekį ne tik kaupti rinkinius, bet ir rodyti juos visuomenei siekiant ją šviesti, mokyti jaunimą, nuolat sekti mokslo naujienas pasaulyje, ieškoti, kaip jas pritaikyti savo šalies gerovei.

Apie tai kalbėta ir 1858 m. sausio 11 d. metiniame VLAK posėdyje:

Pradinis komisijos veiklos tikslas buvo išimtinai krašto senienos, statistika ir etnografija. Grafo Rainoldo Tyzenhauzo dovanotas ornitologijos kabinetas, vėliau muziejaus žinion perduoti mineralogijos rinkiniai išplėtė šiuos tikslus. Nuo tada buvo įkurtas Gamtos mokslų skyrius, vienintelis tokio pobūdžio kabinetas Vilniaus švietimo apygardoje. Viena vertus, nebuvo galima numatyti šių dovanų turtingumo, kita vertus, nebuvo galima žvelgti į jas abejingai ir nenukreipti visuotinei mokslo naudai. Šiuo metu su dideliu pasitenkinimu stebime mūsų salėse vietos mokymo įstaigų auklėtiniams

dėstomus gamtos mokslus, kur sistemiškai pateikiamos kolekcijos jaunimo protuose palieka žymiai stipresnį įspūdį negu pati teorija. Su koku džiaugsmu mums tenka matyti šias sales sekmadienio dienomis pilnas jaunimo, trokštančio mokslo, su knygomis rankose, kartojančius praėjusios savaitės pamokas. Tokiu būdu laisvomis nuo mokslo dienomis praleistas laikas tinkamai panaudojamas, taip mūsų muziejus pakeičia dykinėjantį neveiklumą ir tuščias šventadienio valandas.

[...] Po to, kai Vilniaus švietimo apygardos globėjas muziejaus žinion perdavė mineralogijos kolekciją, mums teko surinkti viską, ką mūsų kraštas šiuo požiūriu turi. Teko atkreipti dėmesį į geologinius klodus tam, kad Žemės turtai neliktų nežinomi. Šių paieškų rezultatas buvo medžiagos kurui – lignito atradimas. Komisija nuo šiol dės visas pastangas, kad vis daugiau išaiškintų šią naują sritį.

Taigi, gerbiamieji ponai, mūsų veikla pasidalija į du skyrius: senienų ir gamtos mokslų, kurių kiekvienas turi pakankamai specialistų [...] (Vilniaus archeologijos..., 2012).

Šio posėdžio protokole mums ypač svarbus 4-asis punktas, kuriame rašoma: „Perskaičius pastarąjį straipsnį dalyviai apžiūrėjo trečiame aukšte neseniai atidarytą salę, kurioje eksponuojami buvusio Vilniaus universiteto Mineralogijos (daugiau kaip 10 000 egzempliorių) ir Zoologijos kabinetų likučiai“ (Vilniaus archeologijos..., 2012). Šis įrašas liudija, kad mineralogijos salė jau buvo prieinama ir lankytojams.

Geologiniai tyrimai nebuvo pamiršti. Štai 1858 m. vasario 11 d. posėdžio protokole skaitome:

Tikrasis narys A. F. Adamovičius [t. y. gydytojas Adomas Ferdinandas Adamovičius (Adam Ferdynand Adamowicz, 1802–1881). – E. R.] draugijai pateikė keletą papildomų pastabų apie lignitą, kuris buvo rastas Lydos apskrityje, dvarininko Jundzilo sodyboje [t. y. Starženiškių dvare. – E. R.].

Apie jį pranešė tikrasis narys Narbutas [t. y. T. Narbutas. – E. R.], ir tai jau buvo aptarta praėjusių metų gruodžio 11 d. posėdyje. Pono Adamovičiaus tvirtinimu, šio mineralo savybės leidžia jį naudoti kaip medžiagą šildymui ir išgaunant iš jo dujas – apšvietimui.

Po to p. Adamovičius perskaitė savo parašytą straipsnį apie neseniai atrastą metalą, pavadintą aliuminiu [šį cheminį periodinės elementų lentelės elementą (Al) pirmą kartą 1825 m., t. y. gana seniai, išgavo danų fizikas Hansas Christianas Ørstedas (1777–1851). – E. R.]. Savo straipsnyje paaiškino šio metalo savybes, jo išgavimo, apdirbimo ir panaudojimo būdus (Vilniaus archeologijos..., 2012).

1858 m. rugpjūčio 11 d. VLAK posėdis, kuriam vadovavo tikrasis narys prelatas Mamertas Herburtas Fulštynietis (Mamert z Fulsztyna Herburt, 1789–1873), ir jo protokolas itin svarbus, nes VSM mineralų rinkinio istorijoje galime įrašyti naujus vardus:

[...] į mokslinį sekretorių pavaduojančiojo pareigas vietoj užsienyje esančio Mauricijaus Krupavičiaus [archyvaras Mauricijus Krupavičius (Maurycy Krupowicz, 1823–1891). – E. R.] ir taip pat nesančio anksčiau į šias pareigas išrinkto K. Tamulevičiaus išrinktas Vaclovas Pšibilskis [t. y. gamtininkas, literatas, vertėjas, pedagogas Vaclovas Pšibilskis (Wacław Przybylski, 1828–1872). – E. R.], kuris nuo šio posėdžio ir pradėjo eiti

šitas pareigas. [...] Pirmininkaujančiam pasiūlius kreiptasi į tikrąjį narį A. Adamovičių ir narį bendradarbį V. Pšibilskį su prašymu imtis Mineralogijos kabineto įrengimo ir peržiūrėti jo katalogus. [...] ir parengti abiejų [turima omenyje ir ornitologijos – E. R.] kabinetų sisteminį katalogą [...] (Vilniaus archeologijos..., 2012).

1858 m. lapkričio 11 d. posėdyje VLAK buvo pristytas A. H. Kirkoro (1858) parengtas VSM katalogas. Deja, mineraloginis rinkinys nebuvo išsamiai pristatytas – apsiribota tik statistika:

Žemių ir akmenų		4965.
Druskų	89.	
Degiųjų kūnų		469.
Metalų	3524.	
Uolienuų		874.
	Iš viso	9621.

1858 metų rugsėjo 3 d.

Archeologinės kolekcijos konservatorius A. [H.] Kirkoras.

Gamtos žinių konservatoriai: A. [F.] Adamovičius

V. Pšibilskis

Baronas [L.] Kionė (Kirkor, 1858).

Mineralų kolekcija GIM prie VVB

1885 m. Senienų muziejaus prie VVB kataloge mineraloginiai rinkiniai visai neminimi (Добрянский, 1885). Ir tai galima suprasti – 1868 m. dalis muziejaus eksponatų buvo išvežta į Maskvą, o iš VVB buvusių šio rinkinio likučių buvo organizuojamas GIM prie VVB su geologijos-mineralogijos skyriumi (Далинкаявичюс, 1955; Keršytė, 2003). Eksponatų skaičius čia buvo ženkliai mažesnis nei VSM.

Įdomu tai, kad GIM prie VVB buvo saugomas minėto I. Jakovickio katalogo egzempliorius, ant kurio pirmojo viršelio rastas „prilipintas lapelis, kurio užrašas byloja, kad katalogas priklauso minėtos bibliotekos muziejaus Gamtos skyriaus Mineralų padaliniiui (užrašas „mineralai“ vėliau kryžmiškai užbrauktas)“ (Gaigalas, 2004). Šis faktas skatina teigti, kad I. Jakovickio katalogas kartu su geologinėmis ir mineraloginėmis kolekcijomis iš Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademijos buvo patekęs į VSM. Iš to galime daryti dar vieną prielaidą – VSM nebuvo sudarytas atskiras sąrašinis geologinių ir mineraloginių rinkinių katalogas, o statistiniai duomenys skaičiuoti naudojantis I. Jakovickio katalogu. Prielaidą patvirtina identiškas rinkinių suskirstymas į penkias – žemių ir akmenų, druskų, degiųjų kūnų, metalų ir uolienuų – klases (Яковичский, 1836; Киркор, 1858). Šiaip ar taip, iš vėlesnio, 1905 m. paskelbto A. Devliaševskio katalogo matyti, kad mineraloginėje kolekcijoje buvo 1636, o geologinėje – 72 (vyrauja fosilijos) pavyzdžiai (Девляшевский, 1905). Pastarojoje buvo saugomas ir garsusis Zabrodžės (vel Zabrodės) meteoritas. Mineralų kolekcija A. Devliaševskio kataloge aprašyta pagal išdėstymą spintose ir vitrinose. Mineralai

išdėlioti pagal cheminę sudėtį arba susidarymo sąlygas, taip pat pagal jų savybių ir panaudojimo panašumus. Daug kur pateikiamas ir platesnis komentaras – apie savybes, atmainas ar panaudojimą. Beveik visada nurodoma radavietė, tiesa, dažnai apsiribojama tik šalimi arba stambiu regionu.

Kaip galima spręsti iš katalogo, GIM prie VVB geologinė kolekcija buvo išdėstyta 17-oje ir 19-oje vitrinose. Graži ir įvadinė A. Devliaševskio pratarinė: „Suakmenėjimai [t. y. fosilijos. – E. R.] žemės istorijoje atlieka tokį pat vaidmenį, kaip rašytiniai dokumentai žmonijos istorijoje. [...] Trumpas periodų [t. y. geologinių periodų. – E. R.] aprašymas leis įsivaizduoti bent blankų floros ir faunos palaipsnio vystymosi paveikslą, o suakmenėjimai tą paveikslą papildys“ (Девляшевский, 1905). Toliau aprašomos geologinės eros ir periodai – nuo seniausių iki jauniausių. Kiekvieno laikotarpio aprašyme nurodoma, kurioje gubernijoje ir kokios to laikotarpio uolienos yra paplitusios, kokių esama naudingųjų iškasenų, charakterizuojama buvusi fauna ir flora, akcentuojamas naujų faunos bei floros atstovų atsiradimas, pristatomos fosilijos (Девляшевский, 1905). Tokia rinkinio aptartis puikiai tiko moksleivių mokymui ir visuomenės švietimui.

Apibendrinimas

Taigi, trumpai apžvelgus geologinius rinkinius, jų sisteminį išdėstymą galima teigti, kad VSM ir GIM prie VVB veiklos laikotarpis buvo labai svarbus Lietuvos geologijai. Tai buvo vienintelės institucijos, skleidusios geologijos mokslo žinias visuomenei ir organizavusios geologinius tyrimus. VSM ir GIM prie VVB dėka mūsų laikus pasiekė ir senųjų Vilniaus universiteto geologinių rinkinių dalis. Išskirtinis vaidmuo šioje veikloje tenka E. Tiškevičiui, kuris geologinius tyrimus tęsė ir uždarius VSM.

Literatūra

- Gaigalas A. (2004). Senojo Vilniaus universiteto geologinės kolekcijos Ignoto Jakovickio katalogo analizės pagrindu. *Geologija*, 48, 1–14.
- Garbowska J. (1993). Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840. *Prace Muzeum Ziemi, sęs. 42: Prace z zakresu historii nauk geologicznych, Warszawa: Muzeum Ziemi PAN*, p. 6–112.
- Grigelis A. (2003). Vilniaus universiteto Mineralogijos katedra 1803–1832. Kn.: *Geologija Vilniaus universitete*, Vilnius: VU leidykla, p. 18–37.
- Griškaitė R. (2015). Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos „neakivaizdininkės“: „gender aspektas“ Vilniaus senienų muziejaus istorijoje (1856–1865). Kn.: *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 291–351.
- Griškaitė R. (nepublikuotas). Vilniaus universiteto atkūrimo viltys ir nusivylimai: nuo Vilniaus senienų muziejaus iki Vilniaus viešosios bibliotekos (knygos *Vilniaus universiteto turtų likimas: kolektyvinė monografija*, atsakingasis redaktorius Vygandas Pšibilskis, rankraštis).

- Keršytė N. (2012). Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos paveldo misija. Kn.: *Bibliotheca Lituana, t. 2: Atminties institucijų rinkiniai*. Vilnius: VU leidykla, p. 171–191.
- Keršytė N. (2003). Lietuvos muziejai iki 1940 metų: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 69, 73, 81.
- Kirkoras A. H. (2012). Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Iš lenkų k. vertė Kazys Uscila. V.: Mintis, 328 p.
- Lamanauskas V. (2010). Gamtamokslinis ugdymas: keletas štrichų sąvokos ir struktūros klausimu. *Gamtamokslinis ugdymas / Natural science education*, 1 (27), 4–7.
- Paškevičius J. (2003). Geologijos pradžia Vilniaus universitete 1579–1803 metais. Kn.: *Geologija Vilniaus universitete – 2003*. (Tarpt. konferencijos „Geologija Vilniaus universitete“ straipsnių rinkinys), Vilnius: VU leidykla, p. 6–17.
- Rudnickaitė E. (2003). Vilniaus universiteto geologijos ir mineralogijos muziejui 200 metų. *Geologijos akiračiai*, 2, 19–23.
- Rudnickaitė E., Žalūdienė G. (2003). Vilniaus universiteto Geologijos ir mineralogijos muziejus. Kn.: *Geologija Vilniaus universitete: tarptautinės konferencijos medžiaga*, Vilnius: VU leidykla, p. 138-150.
- Rudnickaitė E. (2007). Vilniaus universiteto Geologijos muziejus – neformalaus gamtamokslinio ugdymo materialinė bazė (galimybės, patirtis, problemos). Kn.: *Gamtamokslinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje – 2007* (XIII nacionalinės mokslinės-praktinės konf. straipsnių rinkinys). Šiauliai, p. 109–111.
- Rudnickaitė E. (2012). Vilniaus universiteto Geologijos ir mineralogijos muziejaus istorija. Kn.: *Profesorius Mykolas Kaveckis – inžinierius, mineralogas, geochemikas*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, p. 278–293.
- Sliwina Jan ze [A. H. Kirkor] (1859). Przechadzka XVII: Muzeum Starożytności, Jan ze Sliwina [A. H. Kirkor], *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, p. 351.
- Tamulevičius K. (2012). Mineralogijos kabinetas. Kn.: *Kirkoras A. H. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, iš lenkų k. vertė K. Uscila, Vilnius: Mintis, p. 312–315.
- Tamulewicz K. (1859). Gabinet Mineralogiczny. In: *Jan ze Sliwina [Kirkor A. H.], Przechadzki po Wilnie i jego okolicach, wydanie drugie, poprawne, dopiskami uzupełnione i planem miasta ozdobione*, Wilno, nakładem Maurycego Orgelbranda, p. 378–384.
- Vilniaus archeologijos komisijos 1856–1858 m. posėdžių protokolai, parengė Ž. Būčys, *Bibliotheca Lituana, t. 2: Atminties institucijų rinkiniai, sud. A. Pacevičius*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 477–537.
- Wójcik Z. (1972). Wiadomości o dawnych polskich kolekcjach geologicznych w Rosji, *Historia kontaktów polsko-radzieckich w dziedzinie geologii i geografii*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, p. 378–381.
- Далинкявичюс Ю. А. (1955). Геологические исследования Литвы, *Очерки по истории геологических знаний, ser. 3*, Москва: АН СССР, с. 165–182.
- Девляшевский А. (1905). Каталог естественно-исторического отделения музея, состоящего при Виленской публичной библиотеке, ser. 2, Вильна, в Типографии А. Сыркина.
- Добрянский Ф. (1885). Каталог предметов Музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке, второе издание, Вильна, печатано в Типографии О. С. Блюмовича.
- Киркор А. К. (1858). Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей, Вильно, в Типографии Осипа Завадского, с. 21.

- Рудницкайте Э. (1981). Геологический и минералогический музей Вильнюсского университета, *Развитие геологической мысли в Литве*, Вильнюс: Моклас, с. 101–106.
- Яковицкий И. (1836). Систематическая опись Минералогического кабинета Императорской виленской медико-хирургической академии, ч. 1–2, Вильна: Типография Ф. Гликсберга.

Summary

WHEN VILNIUS UNIVERSITY WAS CLOSED: THE GEOLOGICAL COLLECTIONS OF VILNIUS UNIVERSITY IN THE VILNIUS MUSEUM OF ANTIQUITIES

Eugenija Rudnickaitė

Vilnius University, Lithuania

In Vilnius University Geology museum gathered, scientifically unique, material was never hidden from society. These resources are perfectly fit for: education, geoscientific knowledge propagation, informal natural science education (Rudnickaitė, 2003; 2007; 2012; ect.).

When writing about the geology and mineralogy collections of Vilnius University, the Vilnius Museum of Antiquities and the Department of Natural History of the Museum of Antiquities under the Vilnius Public Library are always necessarily, though often fragmentarily, mentioned. This is an attempt to identify the part of the Geological collections that was transferred to the Vilnius Museum of Antiquities compiled by associate member of the Vilnius Temporary Archaeological Commission, teacher of natural sciences of the Vilnius 1st boys' gymnasium, Kajetan Tamulewicz (1828-1870), a catalogue of the Department of Natural History of the Museum of Antiquities under the Vilnius Public Library from 1905, a catalogue of mineralogy compiled by a professor of the Vilnius Medicine and Surgery Academy and the author of several textbooks in mineralogy, Ignacy Jakowicki (1794-1847), from 1836 and other known sources. The scientific quality of the collections, their structure and more outstanding exhibits are discussed. A small part of the collections, which were taken away in the 1840s and brought back from the Ilya Mechnikov State University in Odessa to the Geology and Mineralogy Museum of Vilnius University by professor Juozas Paškevičius and Eugenija Rudnickaitė on 23 May 1986, has also been used for the research.

The author attempts to identify the exhibits of the geological collections of Vilnius University that remained in Vilnius and were subsequently transferred to the Vilnius Museum of Antiquities (later, the Museum of Antiquities under the Vilnius Public Library) by comparing the list of exhibits returned from the University of Odessa with the data in Jakowicki's catalogue.

It was mentioned in the minutes of the annual session of the Vilnius Temporary Archaeological Commission of 11 January 1858 that the systematically arranged collections became an excellent teaching aid for young people aspiring to education, and during the last year the museum received 11,800 visitors.

The author can assert that the Vilnius Museum of Antiquities made a great contribution to society's education and training of school children, the development of the science of geology and mineralogy in the period when there was no institution of higher

education in Lithuania. E.Tyszkiewich had an exclusive role in this activity - he continued geological research even after the closure of the Vilnius Museum of Antiquities.

Keywords: Museum of Geology, Vilnius University, Vilnius Museum of Antiquities, informal natural science education, geology, education, museum.